माध्यमिक विद्यालयको भौतिक सुधारमा व्यवस्थापन समितिको योगदान

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय
अन्तर्गत एम.एड. दोस्रो वर्षको (EPM. ५९८) आवश्यकता पूरा गर्ने
प्रयोजनको लागि प्रस्तुत गरिएको

शोध-पत्र

शोधार्थी

हरिबहादुर थापा

परीक्षा क्रमाङ्कः २१४००५६/०६५

क्याम्पस रोल नं. २३९/०६३

श्री सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

इन्द्रपुर, मोरङ

२०६८, माघ

सिफारिस- पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय अन्तर्गतको स्नातकोत्तर तहका शोधकर्ता हरिबहादुर थापाले तयार गर्नुभएको **माध्यमिक विद्यालयको भौतिक सुधारमा व्यवस्थापन समितिको भूमिका** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । निजवाट तयार पारिएको यस अध्ययनबाट म सन्तुष्ट छु र यो शोधपत्र मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मितिः २०६८/ /

....

तोयानाथ अधिकारी

(शोध निर्देशक)

स्वीकृति- पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विषय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहका शोधकर्ता हरिबहादुर थापाद्वारा प्रस्तुत **माध्यमिक विद्यालयको भौतिक सुधारमा व्यवस्थापन समितिको भूमिका** शीर्षकको यो शोधपत्र मूल्याङ्कनको लागि स्वीकार गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

पद	नाम	हस्ताक्षर
विभागीय प्रमुख	श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ	
शोध निर्देशक	श्री तोयानाथ अधिकारी	
बाह्य परीक्षक	श्री	

मिति : २०६८/ /

कृतज्ञता

त्रिभुन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, अन्तर्गत शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग ५९८ विषयको स्नातकोत्तर तह पुरा गर्ने प्रयोजनको लागि शोधपत्र पूणाङ्क ५० को पाठ्यभार यस “माध्यमिक विद्यालयहरूको भौतिक सुधारमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको भूमिका” शीषर्कको शोधपत्रबाट पूरा गर्ने प्रयास गरेको छु ।

प्रस्तुत विषय यस क्षेत्रमा अनुसन्धान नै नभएको र समसामयिक विषय भएको हुँदा आवश्यक सामग्रीको अभाव रह्यो । प्रर्याप्त सोधखोज नभएको र तथ्याङ्क प्राप्त गर्न कठिन अवस्थाले प्रत्यक्ष सर्वेक्षणको आधारमा मात्र यो शोधपत्र तयार गर्नुपर्ने वाध्यात्मक परिस्थिति सृजना भएको यर्थाथ उल्लेख गर्न चाहन्छु । तैपनि विषय र प्रसङ्गमा उठेका उत्सुक्ता र जिज्ञासालाई समेट्ने प्रयासमा यस अध्ययनले आंशिक सफलता प्राप्त भएको नभएको मूल्याङ्कन गर्न हार्दिक अनुरोध गर्दछु ।

यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा शोध प्रस्तावना शीर्षक छनोट गर्नेदेखि शोध लेख पूरा गर्ने समय सम्म आवश्यक सल्लाह, सुझाव र परामर्श दिनुहुने सुकुना बहुमुखी क्याम्पसका शोध निर्देशक श्री तोयानाथ अधिकारी, क्याम्पस प्रमुख श्री पितकुमार श्रेष्ठ र शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग प्रमुख श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठज्यू प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । अध्ययन कै सिलसिलामा प्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने मित्र श्री माधवकुमार राउत र श्री पदम बहादुर तामाङ ज्यू, प्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने टिना डेक्स्टपका मित्र श्री यज्ञमणि निरौलालाई समेत हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मिति २०६८/माघ हरिबहादुर थापा

शोधसार

प्रस्तुत् शोधपत्र माध्यमिक विद्यालयको भौतिक सुधारमा व्यवस्थापन समितिको योगदान शीर्षकको मुख्य उद्देश्य विद्यालयको भौतिक सुधारमा व्यवस्थापन समितिको योगदानको विश्लेषण गर्नु रहेको छ ।

अनुसन्धानबाट प्राप्त उद्देश्य हासिल गर्न यो शोधपत्र गुणात्मक र परिमाणात्मक ढाँचामा आधारित छ । यो शोधकार्य १० वटा माध्यमिक विद्यालयलाई जनसङ्ख्या मानी ७ वटा विद्यालयलाई नमूना छनोट गरी अध्ययन अनुसन्धान गरिएको छ । अध्ययनका लागि शोधकर्ता स्वयम उपस्थित भएर नमूना छनोटमा परेका विद्यालयका विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष, शिक्षक तथा प्रधानाध्यापक, विद्यार्थी र स्रोतव्यक्तिसँग प्रश्नावली, अन्तर्वार्ताको माध्यमबाट यो अध्ययन अनुसन्धान गरिएको छ ।

यस अध्ययनको तथ्याङ्क सङ्कलनको क्रममा प्रश्नावली प्रयोग गरियो भने केही द्वितीय तथ्याङ्कहरू विभिन्न लेख, रचना, पत्रपत्रिका विद्यालय अभिलेख, स्मारिका आदिबाट सङ्कलन गरियो ।

भौतिक साधन सुविधाको व्यवस्थाहुनु, वि.व्य.स.लाई विद्यालय प्रतिको भूमिकाको पहिचान हुनु, विद्यालयप्रति जिम्मेवारी र दायित्व थपिनु, सुधारात्मक कदम चाल्न सक्रियता र चासो बढ्नु, सरकारको मुखताक्ने प्रवृत्ति घट्नु, विद्यालय र समुदायबीचको सुमधुर सम्वन्ध बढ्नु, विद्यालयको आर्थिक कारोवार र निर्णय प्रक्रियामा स्पष्ट र पारदर्शी हुनु, वि.व्य.स.ले प्रशासनिक काम कार्वाहीमा दबाव दिनु, अस्थायी शिक्षक नियुक्तिमा नातावाद कृपावादको प्रभावकारिता वढ्नु, टाठाबाठाले वि.व्य.स.मा प्रभुत्व जमाउनु रहेको पाइयो ।

यस अध्ययनबाट प्राप्त नतिजाको आधारमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई समय समयमा कार्यक्रम तथा तालिमको व्यवस्था हुनुपर्ने, पुरस्कार र दण्डको नीति अपनाउनु पर्ने, व्यवसायिक तथा रोजगारमूलक शिक्षामा सरकारले जोड दिनुपर्ने, सरोकारवालासँग छलफलको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने, विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई काम, कर्तव्य र अधिकारको बोध गराउने, आदिका लागि शिक्षक, प्रधानाध्यापक, जिल्ला शिक्षा कार्यालय देखि लिएर शिक्षा मन्त्रालयसम्मका लागि आवश्यक सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

विषय सूची

पृष्ठ संख्या

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ पृष्ठभूमि १

१.२ समस्याको कथन ७

१.३ अध्ययनको औचित्य ८

१.४ अध्ययनको उद्देश्य ८

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नावलीहरू ९

१.६ अध्ययनको परिसीमा ९

१.७ सम्वन्धित शब्दावलीहरूको परिभाषा १०

परिच्छेद दुई :सन्दर्भ सामग्रीको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

२.१ सम्वन्धित साहित्यको पुनरावलोकन ११

२.२ सैद्धान्तिक खाका १४

२.३ शैक्षिक उपादेयता १६

परिच्छेद तीन : अनुसन्धान विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा १८

३.२ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया १८

३.२.१ जनसङ्ख्या १८

३.२.२ नमूनाको आकार १८

३.२.३ नमूना छनोट आधारहरू १८

३.२.४ नमूना छनोट विधि १९

३.२.५ तथ्याङ्कका स्रोत १९

परिच्छेद चार : तथ्याङ्क विश्लेषण तथा प्रस्तुतीकरण

४.१ भौतिक सुधारमा व्यवस्थापन समितिको योगदान २०

४.१.१ विद्यालयको भौतिक सुधारका लागि आर्थिक स्रोतको व्यवस्थापन २०

४.१.२ प्र.अ. तथा शिक्षकहरूबाट वि.व्य.स.को योगदान २१

४.१.३ विद्यालयको भौतिक निर्माणमा वि.व्य.स.को उपस्थिति २२

४.१.४ विद्यालयको भौतिक सुधारमा वि.व्य.स.ले गर्ने अन्तरक्रिया २२

४.१.५ विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरू विद्यालयको अवलोकन र निरीक्षण विश्लेषण २३

४.१.६ विद्यालय भौतिक अवस्थाको विश्लेषण २४
४.१.७ वि.व्य.स.ले विद्यालय भौतिक सुधारमा गरिने पहल २४
४.१.८ वि.व्य.स.ले विद्यालयमा विद्यार्थीहरूसँग गरेको छलफल २५
४.१.९ विद्यालयले स्रोतव्यक्तिलाई कार्यक्रम र बैठकमा आमान्त्रित गर्ने २६
४.१.१० विद्यालयको भौतिक निर्माणमा सक्रियता २६
४.१.११ विद्यालयको भौतिक निर्माणमा आर्थिक स्रोत जुटाउन २७
४.१.१२ विद्यालय अभिलेखबाट व्यवस्थापन समितिको योगदानको विवरण २०६७ २८
४.१.१३ विद्यालयमा भौतिक निर्माणका लागि आर्थिक स्रोत विवरण २०६७ २९
४.२ विद्यालयको भौतिक सुविधा ३०
४.२.१ विद्यालयको भौतिक सुविधा ३०
४.२.२ विद्यालयमा कक्षाकोठाको अवस्था ३०
४.२.३ खेलमैदान र खेलकुद सामग्रीको अवस्था ३१
४.२.४ विद्यालयमा घेरावेरा, शौचालय र खानेपानीको अवस्था ३२
४.२.५ विद्यालयको शिक्षण वातावरणका लागि भवनहरूको उपयुक्तता ३२
४.२.६ विद्यालयमा सम्पूर्ण विद्यार्थीहरू वस्नपुग्ने फर्निचरको अवस्था ३३
४.२.७ वि.व्य.स.को गठन, भवन, कक्षा र विद्यार्थी संख्या विवरण २०६७ ३४
४.२.८ विद्यालयको भवन, फर्निचर, खेलमैदान, विद्यार्थी सख्या तथा जग्गाको विवरण २०६७ ३५
४.२.९ विद्यालयको भौतिक अवस्थाको विवरण २०६७ ३७
४.३ भौतिक सुविधाले कक्षागत उपलब्धिमा पारेको प्रभाव ३८
४.३.१ विद्यालयमा रहेका कक्षाकोठा र फर्निचरको उपलब्धता ३८
४.३.२ विद्यालयमा अध्यापन कार्यको सहजता ३९
४.३.३ शैक्षिक तथा अतिरिक्त क्रियाकलापका लागि कक्षाकोठा र खेलमैदानको उपलब्धता ३९
४.३.४ वर्षाकालमा विद्यालयमा पढाइको अवस्था ४०
४.३.५ विद्यालयमा शैक्षिक तथा अतिरिक्त क्रियाकलाप ४१
४.३.६ प्रतियोगितात्मक कार्यक्रम सञ्चालन ४१
४.३.७ शैक्षिक र अतिरिक्त क्रियाकलापको विवरण २०६७ ४२
४.३.८ विद्यार्थीको उपस्थिति ४३
४.४ विद्यालयको भौतिक सुधारका लागि सुझाव ४४

परिच्छेद पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव

५.१ प्राप्ति ४५

५.२ निष्कर्ष ४६

५.३ सुझाव ४७

सन्दर्भ ग्रन्थ

अनुसूचीहरू

तालिका सूची

पृष्ठ

तालिका नं. १ : विद्यालयको भौतिक सुधारका लागि आर्थिक स्रोतको व्यवस्थापन २०

तालिका नं. २ : प्र.अ. तथा शिक्षकहरूबाट वि.व्य.स.को योगदान २१

तालिका नं. ३ : विद्यालयको भौतिक निर्माणमा वि.व्य.स.को उपस्थिति २२

तालिका नं. ४ : विद्यालयको भौतिक सुधारमा वि.व्य.स.ले गर्ने अन्तरक्रिया २२

तालिका नं. ५ : विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरू विद्यालयको अवलोकन र निरीक्षण विश्लेषण २३

तालिका नं. ६ : विद्यालय भौतिक अवस्थाको विश्लेषण २४

तालिका नं. ७ : वि.व्य.स.ले विद्यालय भौतिक सुधारमा गरिने पहल २५

तालिका नं. ८ : वि.व्य.स.ले विद्यालयमा विद्यार्थीहरूसँग गरेको छलफल २५

तालिका नं. ९ : विद्यालयले स्रोतव्यक्तिलाई कार्यक्रम र बैठकमा आमान्त्रित गर्ने २६

तालिका नं. १० : विद्यालयको भौतिक निर्माणमा सक्रियता २६

तालिका नं. ११ : विद्यालयको भौतिक निर्माणमा आर्थिक स्रोत जुटाउन २७

तालिका नं. १२ : विद्यालय अभिलेखबाट व्यवस्थापन समितिको योगदानको विवरण २०६७ २८

तालिका नं. १३ : विद्यालयमा भौतिक निर्माणका लागि आर्थिक स्रोत विवरण २०६७ २९

तालिका नं. १४ : विद्यालयको भौतिक सुविधा ३०

तालिका नं. १५ : विद्यालयमा कक्षाकोठाको अवस्था ३१

तालिका नं. १६ : खेलमैदान र खेलकुद सामग्रीको अवस्था ३१

तालिका नं. १७ : विद्यालयमा घेरावेरा, शौचालय र खानेपानीको अवस्था ३२

तालिका नं. १८ : विद्यालयको शिक्षण वातावरणका लागि भवनहरूको उपयुक्तता ३३

तालिका नं. १९ : विद्यालयमा सम्पूर्ण विद्यार्थीहरू वस्नपुग्ने फर्निचरको अवस्था ३३

तालिका नं. २० : वि.व्य.स.को गठन, भवन, कक्षा र विद्यार्थी संख्या विवरण २०६७ ३४

तालिका नं. २१ : विद्यालयको भवन, फर्निचर, खेलमैदान, विद्यार्थी सख्या तथा जग्गाको विवरण २०६७ ३५

तालिका नं. २२ : विद्यालयको भौतिक अवस्थाको विवरण २०६७ ३७

तालिका नं. २३ : विद्यालयमा रहेका कक्षाकोठा र फर्निचरको उपलब्धता ३८

तालिका नं. २४ : विद्यालयमा अध्यापन कार्यको सहजता ३९

तालिका नं. २५ :	शैक्षिक तथा अतिरिक्त क्रियाकलापका लागि कक्षाकोठा र खेलमैदानको उपलब्धता	४०
तालिका नं. २६ :	वर्षाकालमा विद्यालयमा पढाइको अवस्था	४०
तालिका नं. २७ :	विद्यालयमा शैक्षिक तथा अतिरिक्त क्रियाकलाप	४१
तालिका नं. २८ :	प्रतियोगितात्मक कार्यक्रम सञ्चालन	४१
तालिका नं. २९ :	शैक्षिक र अतिरिक्त क्रियाकलापको विवरण २०६७	४२
तालिका नं. ३० :	विद्यार्थीको उपस्थिति	४३

संक्षिप्त शब्दावलीको पूरा रुप

वि.व्य.सं. : यसको पुरा नाम विद्यालय व्यवस्थापन समिति हो नेपाल सरकारले विद्यालयलाई रेखदेख निरीक्षण गर्न समुदायद्वारा गठन गरिएको समिति हो ।

शि.अ.स.: यसको पुरा नाम शिक्षक अभिभावक संघ हो । नेपाल सरकारले विद्यालयको चौतर्फी विकास गर्न विद्यालय व्यवस्थापन समितिद्वारा गठन गरिएको संघ हो।

वि.स.स. : यसको पुरा नाम विद्यालय सञ्चालक समिति हो । नेपाल सरकारले विद्यालय निरीक्षणको लागि समुदायद्वारा गठन गरिएको समिति हो ।

प्रा.वि : यसको पुरा नाम प्राथमिक विद्यालय हो । १ देखि ५ कक्षा सम्म सञ्चालन हुने विद्यालय सम्झनुपर्छ ।

नि.मा.वि. :यसको पुरा नाम निम्न माध्यमिक विद्यालय हो १ देखि ८ कक्षा सम्म कक्षा संचालन हुने विद्यालय सम्झनु पर्छ ।

मा.वि. : यसको पुरा नाम माध्यमिक विद्यालय हो । १ देखि १० कक्षा सम्म सञ्चालन हुने विद्यालय सम्झनु पर्छ ।

उ.मा.वि. : यसको पुरा नाम उच्च माध्यमिक विद्यालय हो कक्षा ११ र १२ पढाइ हुने । कक्षा १ देखि १२ सम्म संचालन हुने विद्यालय सम्झनु पर्छ ।